

ТРИ ПЕСМЕ ЗА ТРИ ДЕЦЕНИЈЕ

Ћушање Јефимије

За једанаест векова свога постојања Византија је дала само две књижевнице: касију (9. век) и Ану Комнину (12. век). У знатно краћем периоду Срби су стекли своју прву песникињу, монахињу Јефимију, супругу деспота Угљеше, господара серске области, првог носиоца и жртве организованог отпора турској најезди, који са братом Вукашином гине у Маричкој бици 1371. године. Поред тога што је прва српска песникиња, монахиња Јефимија је особа која је емотивно највише везана за српски светогорски манастир Хиландар, иако у њега никада није могла да ступи. Ту су сахрањени њен отац кесар Војихна и син који умире као дете. Ретки су примери да је неко са стране сахрањен у овом манастиру и ту породицу деспота Угљеше стоји изнад целе династије Немањића.

Време рођења, монашења и смрти само се оквирно одређује. Зна се кад је постала удовица – на дан поменуте Маричке битке, 26. септембра 1371. године. После тога среће се на двору

кнеза Лазара, где ће дочекати и другу српску катастрофу – косовски полом. Поред тога што је била књижевница, она се помиње и у делима двојице писаца: Житију деспота Стефана Лазаревића Константина Философа и Слово о преносу моштију Свете Петке Григорија Цамблака.

Као књижевница, Јефимија представља посебну појаву у нашој литератури. Може се говорити само о ономе што је сачувано. То су три песничка састава високе уметничке вредности. Особеност дела чини то што су њена остварења сачувана на посебном материјалу. На диптиху од сребра урезани су стихови туге за сином. Везују се за период између 1368. и 1371. године. Следећа два састава су готово три деценије млађа. *Мољеније Господу Исусу Христју* на завеси за царске двери манастира Хиландара, потиче из 1398–1399. године и *Похвала кнезу Лазару* извезена на покрову за кивот козовског мученика из 1402. године. Поред тога што јој припада место прве песникиње код Срба

и што се среће у делима двојице писаца, Јефимија својим последњим списом улази у круг од десет сачуваних списа о светом кнезу Лазару и Косовској бици. Ту се нашла у друштву патријарха Данила Трећег, деспота Стефана и Андонија Рафаила Епактита.

Особеност списка о кнезу Лазару, представља чињеница да је, од десет сачуваних, половина од њих до нас доспела само у једном препису. Уз то, у њиховом хронолошком каталогу постоји осетна празнина од замало две деценије, што даје довољно разлога за претпоставку да је број тих дела могао бити знатно већи, али су у међувремену нека од њих нестала, јер није било систематског умножавања и уношења у посебне зборнике. Слично се дешава и код Јефимије. Тешко је прихватити да песникиња овакве мисаоне снаге ништа не ствара готово читаве три деценије. И оно што је сачувано опстало је углавном због посебног материјала. Иначе, да је било поверено само хартији, питање је колико би могућности имало да преживи векове.

Однос савременика према маричкој катастрофи и страдању браће Мрњавчевића, краља Вукашина и деспота Угљеше, јесте у најмању руку загонетно. Српски писци оног времена безмало да немају симпатије за њега. Више је присутан тон осуде него објективности. Уношењем

нереалних па и немогућих података, овај први организовани отпор турској претњи у целом хришћанском свету, а не само код Срба, смешта се у оквире гордости и противљења Божанској вољи. За разлику од Срба, Грци ће – додуше и они знатно касније – имати више разумевања за подвиг браће Мрњавчевића. Тако ће цар Манојло Палеолог у својој повељи из 1408. године рећи: „Пре много година, одмах после смрти деспота Србије покојног Угљеше, због невоље која је тада настала од стране Турака а која је била веома тешка и непрекидна, водећи бригу о општем добру, одлучио да половину метоха Свете Горе и солунских и просто речено свих буде дата у пронију како не би сви скупа пропали“. Ни Вукашинови синови, њих четворица, не чине ништа да се о Маричкој битки другачије проговори. Стога је необично и ћутање монахиње Јефимије о погибији мужа и девера. То је утолико мање објашњиво што ће она, три деценије касније, речима необичне сугестивне снаге проговорити о косовском поразу и новом мученику кнезу Лазару.

Од наших старих писаца једино дело Јефимије на двоструки начин припада свету уметности. Поред тога што се њена остварења убрајају у књижевна дела, за историју вештине она су значајна и као примерци црквеног веза. За њену *Похвалу свейом*

кнезу Лазару, дуго се веровало да потиче од кнежеве удовице, кнегиње Милице. Тако се у попису старина фрушкогорских манастира из 1753. године каже: „Једна марама литерама написана коју је везла блажена госпожа Милица“. Текст похвале умножаван је и путем преписивања и доспео је и у круг богослужбених списа. У неколико случајева унет је у службу светог кнеза Лазара на место пролошког житија иза шесте песме канона.

Два писца Григорија Цамблук и Константин Философ помињу Јефимију у контексту преговора са Бајазитом. Ту она прати своју сродницу Милицу која преговара у име сина Стефана. Писац добро уочава и преноси већу присебност Јефимије у критичном моменту која се може објаснити тиме што она није непосредно угрожена у толикој мери као Стефанова мајка: „Када су оне биле призване а Милица била у ужасу ... ова Јефимија к њој рече: „Одбаци сваки страх када нас само удостојише да тога видимо“, она разумно тада све своје потребе, помоћу Богоматере на коју положише своју наду“.

Разлог за појаву прилога под овим насловом јесте „празнина“ у стварању Јефимије и њен однос према Маричкој битки. Својевремено је познати Миодраг Пурковић помишљао на могућност да осамнаест дела Светога Саве није сачувано. Поменути циклус списа о кнезу Лазару, такође, упућује на такво размишљање. У том контексту и двоструки повод за овај текст може се свести на један.

Међу несталим делима монахиње Јефимије у условима где је разарање редовна и континуирана појава а опстанак се граничи са чудесним, није без основа размишљање и о написаним али несталим делима. Нису она морала нестати у давном времену. За Србе кобни двадесети век дао је исувише много могућности за разарање.

Знатан део оног скромног што је преостало од некада изузетно богатог наслеђа, ипак, даје довољно вести. Уз то треба дозволити и могућност да ће неки даровит и срећан истраживач у ономе што је сачувано открити и препознати још понеко Јефимијино дело, јер права изучавања су тек почела.

Живорад Јанковић